

Формування фондів відділу газетних фондів у радянський період (1918–1991)

МАЛЮК Станіслав Михайлович

Аспірант Національної бібліотеки України
ім. В. Вернадського

Анотація

Статтю присвячено дуже актуальній, але мало вивченій проблемі організації та шляхів формування газетних фондів Всенародної бібліотеки України, пізніше – Центральної наукової бібліотеки Академії наук у 1918–1991 рр.

Ключові слова: вивчення, газетні фонди, формування, каталогізація.

Abstract

The paper was dedicated to the organization and learning of newspaper funds of Nationwide library of Ukraine, later - the Central Scientific Library of the Academy of Sciences in 1918-1991. The process and ways of creating, organizing and cataloging of newspaper funds were considered.

Keywords: learning, newspaper funds, creating, cataloging.

Висвітлення цього питання є важливим з точки зору дослідження подальшої організації газетного фонду НБУВ.

Це питання в українському бібліотекознавстві вивчалось мало. Першоджерелами його є такі справи відомчого архіву Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:

звіти бібліотеки за відповідні роки;

звіти підвідділу газет відділу періодики за 1918–1930 рр. та відділу газет з 1931 по 1991 рр.;

інструкція підвідділу періодики відділу газетних фондів 1923 р. та відділу газетних фондів.

Третя науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»,
29 вересня 2011 р, Львів, Україна

Радянський період можна умовно поділити на такі підперіоди:
 до 1922 р. – національно-визвольні змагання українського народу проти більшовиків;
 1922–1941 рр. – становлення українського радянського бібліотекознавства;
 1941–1945 рр. – період війни Радянського союзу з нацистською Німеччиною;
 1945–1985 рр. – період розвитку українського радянського бібліотекознавства;
 1985–1991 рр. – період лібералізації та демократизації державного устрою в СРСР.

Загальними рисами усього радянського періоду є:

прагнення до вичерпного комплектування усіх газет, що виходили в Російській імперії з початку 17 ст. Для цього було встановлено зв'язки з більшістю бібліотечних установ та архівів, деякі установи передавали частину своїх фондів газетному відділу національної бібліотеки, інші – давали дозвіл на фотокопіювання, мікрофільмування газет зі своїх фондів. Передавалися з приватних колекцій газетні видання, навіть купувалися в букіністичних магазинах дореволюційні газети; існування закритих спеціальних газетних фондів (практично з 1925 р. до 1988 р.), до яких потрапляли здебільшого газети української діаспори, а також – небільшовицькі газети (газети українських урядів 1917–1922 рр., білогвардійські тощо). 22 вересня 1925 р. було опубліковано постанову РНК РСФСР «О порядке снабжения государственных книгохранилищ секретными изданиями», де вказувалося, що всі видання з помітками «совершенно секретно», «секретно» й «не подлежит оглашению» мають надсилатися по одному екземпляру до Публічної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна, Архіву Жовтневої революції та в Державну публічну бібліотеку в Ленінграді. Постанову було опубліковано не повністю, а саме – пропущено

Третя науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»,
 29 вересня 2011 р, Львів, Україна

ще дві установи: Всенародну бібліотеку України в м. Києві та бібліотеку Комуністичної академії при ЦВК УРСР [1];

Ідеологічна спрямованість комплектування, тобто передусім формування фондів на основі офіційних видань комуністичної партії та уряду.

Першим, хто вивчав питання організації газетного фонду, був С. Постернак – перший директор Всенародної бібліотеки України. В своїй книзі він описує всю історію формування та існування бібліотеки в період з 1918 до 1923 р., характеризує фонди кожного з існуючих тоді відділів [2].

У перші два підперіоди радянського періоду почалося формування фондів газетного відділу Всенародної бібліотеки України. Йшло воно наступними шляхами:

через передплату газетних видань, у 1918–1919 рр. газетні видання комплектувалися основним книгосховищем [3];

шляхом співробітництва з іншими бібліотеками колишньої Російської імперії, зокрема, з Російською публічною бібліотекою в Санкт-Петербурзі – прийом, тимчасове збереження та передача переданих у дар видань з України для Російської публічної бібліотеки у Національній бібліотеці Української держави та навпаки, обмін дублікатами [4];

отримання подарунків та звернення до ліквідаційних комісій дореволюційних установ. Зокрема, до Національної бібліотеки Української держави відійшла бібліотека старої «Громади» [5], просили про бібліотечні матеріали Комісара по Ліквідації Державної Канцелярії у м. Києві. Бібліотека мала інформацію про те, що ліквідується архів цієї установи й прохала «зробити розпорядження про видачу їй усього матеріалу, який має велику вагу». Серед них були у великій кількості комплекти різних газет та журналів [6]. Тимчасовий Комітет звертався і до Ліквідаційного Управління Всеросійського Земського Союзу у м. Києві з проханням надіслати всі його видання з першого числа у двох примірниках [7]. Також просили про надсилання

своїх видань у «Киевского общества естествоиспытателей», губерніальної народної управи Київщини, товариства «Робітнича книгарня», Київського кустарного товариства, Південно-Західних залізниць, «Киевского общества грамотности», «Киевского округа путей сообщения», Київського фізико-математичного товариства та фізико-медичного товариства при університеті святого Володимира, Київського товариства лікарів, художньо-наукового та промислового музею, Політехнічного інституту, Київських вищих жіночих курсів тощо [8]. Бібліотека також зверталася до архіваріуса колишнього «Русского для внешней торговли Банка» з проханням передати комплекти газет «Киевлянин» и «Правительственный вестник» «маючи на увазі те загально-наукове значіння, яке тепер мають газети за минулі часи» [9]. 14 серпня 1919 р. ВБУ задовольнила прохання Бібліотечної колегії правління Колегії Павла Галагана про передачу бібліотеки до ВБУ. Бібліотеку хотіли забрати Вищі командні курси, але було прийнято рішення, що «зміст цієї бібліотеки суто-науковий і для командних курсів вона не є придатна». У складі колекції Колегії імені Павла Галагана була значна кількість українських дореволюційних газетних видань, зокрема, «Губернских ведомостей» [10]. Передавали газети бібліотеці й самостійно. Микола Радченко просив прийняти в дар від нього комплект журналу «Русское Багатство» приблизно за десять років та газети «Рускія Ведомости» за 6-7 років. Лист було зареєстровано Національною бібліотекою 6 липня 1919 р. за № 726 [11]. Також отримували газети від книгарні Наркомвосну, Григорія Володимировича Александровського (багато повних комплектів газет, збирав бібліотеку 25 років) та газети з бібліотеки Українського державного університету; шляхом отримання обов'язкового примірника документів за часів Тимчасового уряду та українських урядів [12-14].

Фонд у цей час був невпорядкований, через нестачу співробітників не встигали розбирати навіть поточні надходження. Постійного приміщення також не було, часто переїжджали, газети перевозили на підводах, вони рвалися, змішувалися між собою, губилися.

У другий підперіод радянського періоду завдяки першому завідувачому відділом, видатному українському бібліографу Ф. П. Максименку, було зроблено наступне:

– у галузі комплектування:

досліджено 12 бібліотек м. Києва, щоб виявити там старі газетні фонди, які могли б бути передані до ВБУ. Таким чином було отримано близько 36 тисяч газет за 1900–1924 рр. Але план не було виконано, бо передбачалося оглянути 20 бібліотек й отримати до 50 тисяч газет;

велося листування для обміну газетами 1917–1923 рр. з бібліотеками й архівами Москви, Ленінграда й Харкова. Відділ звернувся до 12 бібліотек, але отримав відповіді лише від чотирьох. Довелося проводити й роботи, не передбачені у плані, зокрема – створення списків дублетів 1917–19 рр., складання списків дезидерата за бібліографічними джерелами за ці роки, вибірку та висилання газет з обмінного фонду;

майже не велося поточне комплектування газет шляхом контактів з редакціями, бо головні газети УСРР-СРСР були впорядковані лише на кінець року;

було перевезено частину незакаталогізованих газет з книгосховища університетського відділу до газетного.

в галузі упорядкування фондів:

сортувалися поточні надходження газет обов’язкового примірника УСРР та СРСР за 1931–32 рр. Упорядковано 349 тисяч одиниць, планувалося – 244 тис.;

перевірено газети архівного примірника УСРР 1925–1930 рр. й доповнено їх примірниками, одержаними від УНІКу;

упорядковано газети 1917–1921 рр. Повністю укомплектовано архівний примірник, відокремлено обмінний фонд і 2-й примірник для 1917–1920 рр. – разом 110 тисяч одиниць;

в галузі реєстрації та каталогізації газет:

продовжувалася реєстрація газет УСРР 1931 р., але роботу виконано лише на 50 % через пізні призначення бібліотекаря (з близько 18 тисяч зареєстровано лише 9);

зареєстровано найголовніші центральні газети, що передплачувалися для ВБУ – 3020 одиниць;

звірено з каталогами, відібрано обмінний фонд, зареєстровано й описано газети УСРР 1917–1920 рр. (12243 одиниці) й російські за 1917–19 рр. (9120 одиниць). Заплановано було описати до 41 тисячі;

перевірено 86 тисяч газет й виявлено рідкісні – безцензурні номери, передруки тощо (до 50 штук) [15].

В 1933 р. Ф. П. Максименка було відсторонено від керівництва відділом через участь у «шкідницькій організації, що **виділа у ВБУ і концентрувала старі, націоналістичні буржуазні книжкові й газетні фонди**, ігноруючи справу концентрації та зберігання сучасних радянських газетних фондів та даючи вороже настановлення в бібліотечній роботі» [16]. Внаслідок цього знаний український бібліотекознавець ніде не публікувався з 1933 р. до 1947 р. Почав публікуватися лише після того, як почав працювати у відділі стародруків Львівської бібліотеки.

25 січня 1935 р. у сховищах газетного відділу, що містилися тоді в Софійському соборі, сталася пожежа, внаслідок якої згоріла частина складених у стосах обласних газет РСФРР.

Протягом 1934–1941 рр. відділ здебільшого формував свій фонд за рахунок надходження обов'язкових примірників.

У період Другої світової війни до фонду лише випадково потрапляли газети з областей України, для самої ж бібліотеки окупаційним урядом було передплачено лише три газети:

«Последние новости», «Deutsche Ukrainische Zeitung» та «Нове Українське Слово». Для відділу, як і для всієї бібліотеки, існувала проблема розпорошеності фондів, оскільки частину було евакуйовано до Уфи. Проте, згідно зі звітом тодішнього директора бібліотеки Полуляха [17], це була незначна частина фонду – Софійська колекція та українські газети 1917–1920 рр. В «Доповідній записці», що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління [18], уточнюється, що йдеться про 9 ящиків газет.

Протягом 1945–1985 рр. шляхи та особливості формування фондів відділу абсолютно не змінилися. Відділ отримував у різні роки від 200 до 450 тисяч обов'язкових примірників газет.

У 1970-ті–1980-ті рр. почалося видання друкованих каталогів фондів [19–22], де описувався сформований на той час фонд відповідного періоду.

В 1985 р. у Радянському Союзі починається «перебудова», виникають громадські організації, потім – партії, в яких з'являються власні газети, що починають надходити до Центральної наукової бібліотеки. Таке тривало аж до набуття Україною незалежності 1991 р. Ці газети було досліджено вже після набуття Україною незалежності в каталозі.

Отже, з вищенаведених матеріалів можна зробити такі висновки: в радянський період успішно відбувалося поточне та ретроспективне формування фондів відділу на основі набуття колекцій приватних осіб та ліквідованих установ, за допомогою отримання обов'язкового примірника документів та передплати, почалося впорядкування, каталогізація та вивчення фондів газетного відділу,

формування фондів проходило на ідеологічній основі, до фондів відкритого доступу потрапляли лише більшовицькі газети. Тобто, в радянський період закладено підвалини сучасного розвитку фондів газетного відділу.

Список використаних джерел:

- Зеленов М. В. Спецхран и историческая наука в Советской России в 1920-е – 1930-е годы [Электронный ресурс] / Зеленов М. В. // Электронное периодическое издание «Открытый текст». – Свидетельство о регистрации СМИ Эл N 77-8581 от 4 февраля 2004 г. – М., 2004. – Режим доступа: <http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=627>. – Заголовок с экрана. – Язык: рус. Дата обращения: 8 июня 2011 г.
- Постернак С. Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії Наук у м. Києві [Текст] / С. Постернак. – Київ: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1923. – 78 с.
- Список газет, выписанных библиотекой в 1918 году. – Архів НБУВ.- Оп. 1.- Спр. 3. – 10 арк.
- Обращение Временного Комитета по созданию Национальной Библиотеки Украины и переписка по вопросам основания библиотеки и её комплектования. – Арх. НБУВ.- Оп. 1.- Спр. 2.- Арк. 9-10.
- Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – оп. 1.- Спр. 11.-Арк. 30.
- Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Оп. 1.- Арк. 31.
- Там само. – Арк. 35.
- Там само. – Арк. 39-61.
- Там само. – Арк. 135.
- Там само. – Арк. 207.
- Архів НБУВ. – Оп. 1.- Спр. 13.- Арк. 78.
- Віра Шпілевич Матеріяли до історії обов'язкового примірника на Україні [Текст] / Віра Шпілевич // Українська бібліографія. Методологічний збірник. – Вип. 1 (відбитка). – С. 3-5.
- Закон про друковані видання [Текст] // Нова Рада. – К., 1919. – 31 січня (№ 22). – С. 2.

Віра Шпілевич. Зазначена праця. – С. 6-10.

Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
– Оп.1.- Спр. 380.- Арк. 23в-4.

Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
– Оп.1.- Спр. 423.- Арк. 9.

Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
– Оп.1.- Спр. 616.- Арк. 1.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 3206, оп. 5.- Спр. 16.- Арк. 604-606.

Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні (1822-1916). Публікація фонду ЦНБ АН УРСР. [Текст] – К.: Наукова думка, 1971. – 102 с.

Газети радянської України 1917–1920 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР). [Текст] – К.: Наукова думка, 1979. – 111 с.

Газети радянської України 1921–1925 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР). [Текст] – К.: Наукова думка, 1981. – 228 с.

Газети радянської України 1926–1929 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР). [Текст] – К.: Наукова думка, 1985. – 305 с.